

Lelusz, Henryk

Rolnictwo ostrołęckie a gospodarka rynkowa

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 8, 118-125

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROLNICTWO OSTROŁĘCKIE A GOSPODARKA RYNKOWA

Zmiany jakie zaszły w ostatnich latach w sytuacji produkcyjnej i ekonomicznej indywidualnych gospodarstw rolnych w kraju, a w tym także w województwie ostrołęckim były w istotnym stopniu następstwem procesu transformacji ustroju gospodarczego Polski. Odejście od scentralizowanego systemu nakazowo-rozdzielczego na rzecz mechanizmów rynkowych przyniosło nie tylko uwolnienie cen i zniesienie rozbudowanych struktur dotacji przedmiotowych i podmiotowych. Pojawiły się także zjawiska dotychczas mało znane jak: rynek nabywcy, strukturalne i koniunkturalne nadwyżki produktów rolnych, konkurencja zagraniczna, narastające bezrobocie, gwałtowne rozwarstwienie dochodów realnych wielu rodzin rolniczych, itp.

Z całą ostrością obnażona została słabość otoczenia ekonomicznego rolnictwa. Zmonopolizowane, niedostosowane pod względem organizacyjnym i finansowym przemysły przetwórcze i produkujące środki produkcji oraz infrastruktura handlowa i bankowa na wsi nie tylko nie były w stanie ułatwić rolnikom podejmowanie racjonalnych decyzji gospodarczych, ale w sposób pośredni lub nawet bezpośredni obciążały gospodarstwa kosztami własnej przebudowy.

Przed gospodarstwami rolnymi stanęły często bardzo trudne do rozwiązania problemy wyboru na nowo skali i struktury produkcji, określenia opłacalnego poziomu zużycia środków produkcji i znalezienia odbiorców oferujących wyższe ceny za wytworzone w gospodarstwie produkty, zapewnienia gospodarstw płynności finansowej.

1. Zmiany w organizacji gospodarstw

Uwarunkowania historyczne oraz gospodarcze zadecydowały, iż w rolnictwie województwa ostrołęckiego spółdzielnie produkcyjne oraz państwowe gospodarstwa rolne nigdy nie miały większego znaczenia gospodarczego. Udział tych dwóch sektorów w strukturze

władania ziemią nie przekroczył 4% użytków rolnych i od 1980 roku systematycznie spada.

Mimo trudnych warunków gospodarowania (surowy klimat, piaszczyste gleby, niska dochodowość gospodarstw) rolnicy ostrołęccy bardzo niechętnie wyzbywali się swojej ziemi. Państwowy Fundusz Ziemi stanowił w 1980 roku zaledwie 1,2% ogółu użytków rolnych w województwie i zmniejszył się do 0,9% w roku 1992. Głównym źródłem, choć nie jedynym powiększania zasobów PFZ w latach 1985–1992 był sektor uspołeczniony – głównie grunty z byłych zespołowych gospodarstw rolnych Spółdzielni Kółek Rolniczych. Prywatne gospodarstwa rolne aczkolwiek w mniejszym zakresie, to jednak również zasilaly zasoby PFZ przede wszystkim na skutek starzenia się ich właścicieli i przekazywania gruntów na rzecz Skarbu Państwa w zamian za renty lub emerytury. Łączyło się to często z częściowo lub nawet całkowitą likwidacją dotychczasowych struktur organizacyjnych gospodarstw i powstawaniem na ich bazie zupełnie nowych gospodarstw zakładanych przez nowych, często bardzo młodych właścicieli, wiążących swoją przyszłość z zawodem rolnika. Poczynając od początku lat osiemdziesiątych obserwuje się zjawisko zmniejszania się średniorocznej liczby likwidowanych prywatnych gospodarstw rolnych z 83 w latach 1989–85 do 44 w latach 1991–1992.

Równocześnie, mimo relatywnie złej w ostatnich latach koniunktury w rolnictwie, liczba nowo utworzonych gospodarstw wzrosła z 16 średnio w roku w latach osiemdziesiątych do 68 w pierwszych dwóch latach dziewięćdziesiątych. Oznacza to, iż w ostatnich latach przeważa tendencja do powstawania nowych indywidualnych gospodarstw rolnych nad ich zanikaniem. Zjawisko to ocenić należy pozytywnie tym bardziej, że równocześnie wystąpił proces poprawy struktury obszarowej tych gospodarstw (tabela 1). Zmniejszył się bowiem udział gospodarstw najmniejszych (do 2 ha) z ponad 13% w roku 1980 do 7,5% w 1992 roku, a jednocześnie zwiększył się wyraźnie udział gospodarstw średnich od 2 do 10 ha.

Równocześnie jednak spadł udział gospodarstw dużych tj. ponad 15 ha z 16% w roku 1985 do 10% w 1992 roku. Zmieniła się także w istotnym stopniu struktura użytkowania gruntów. Od roku 1980 wyłączono z produkcji rolnej ponad 4 tysiące hektarów. Z tego około 3/4 najgorszej jakości gruntów przeznaczono pod lasy i zadrzewienia.

Pozostała część gruntów była okresowo nie zagospodarowana. Część z nich (głównie po byłych Zespołowych Gospodarstwach Rolnych) nie była zagospodarowana z powodu nieuregulowanego ich stanu prawnego i stąd braku możliwości sprzedaży. Inne grunty były odłogowane z powodu braku chętnych rolników do ich zakupu lub dzierżawy. Także niska opłacalność produkcji rolnej, a nawet okresowy brak zbytu na niektóre produkty rolne powodowały obniżenie zainteresowania rolników zagospodarowywaniem marginalnych działek użytków rolnych.

Tabela 1

Zmiany w strukturze wielkościowej
prywatnych gospodarstw rolnych

Lp.	Wyszczególnienie	L a t a				
		1980 %	1985 %	1987 %	1990 %	1992 %
1.	Ogółem gospodarstwa w tym o pow. ha:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2.	1,01 – 1,99	13,5	12,3	12,2	7,5	7,5
3.	2,00 – 4,99	22,5	20,0	19,7	24,3	24,4
4.	5,00 – 6,99	14,4	13,5	13,4	16,7	16,7
5.	7,00 – 9,99	18,0	17,9	17,9	21,1	21,0
6.	10,00 – 14,99	18,6	20,1	20,2	20,3	20,3
7.	15,00 i więcej	13,0	16,2	16,6	10,1	10,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego, Ostrołęka 1990, 1993.

2. Zmiany intensywności i produktywności gospodarstw

Generalnie od roku 1980 obserwuje się stale postępującą ekstenyfikację produkcji rolnej w ogóle, a w tym także w sektorze prywatnych gospodarstw rolnych. Wyraża się to m.in. zwiększającym się udziałem trwałych użytków zielonych z 20,5% w 1980 roku do 21,5% w 1992, kosztem zmniejszającego się udziału gruntów ornych w strukturze użytków rolnych.

Bardzo wyraźne zmiany nastąpiły także w strukturze zasiewów oraz w obsadzie inwentarza żywego. Zmiany te są szczególnie widocz-

ne w latach 1990–1993. W produkcji roślinnej zmniejszyła się powierzchnia zasiewów buraków cukrowych i ziemniaków na rzecz zbóż – głównie żyta i owsa. Zaś w produkcji zwierzęcej w latach 1980 – 1992 obsada inwentarza żywego zmniejszyła się o prawie 14 sztuk przeliczeniowych na hektar użytków rolnych. Spadek ten dotyczył niemal wszystkich gatunków zwierząt z wyjątkiem trzody chlewnej.

Jest to rezultat aktywnego reagowania rolników ostrołęckich na zmieniającą się koniunkturę na rynku produktów rolno-spożywczych z jednej strony, zaś z drugiej strony oznacza to naturalną tendencję do racjonalizacji wewnętrznej struktury organizacyjnej wielu prywatnych gospodarstw rolnych. Ogranicza się wielkość produkcji tych artykułów, których podaż na rynku przewyższa popyt (ziemniaki, mleko, wołowina i baranina), lub których produktywność w danych warunkach glebowych nie zapewnia dostatecznej opłacalności (buraki cukrowe i rzepak). Rozrzesza się równocześnie powierzchnię upraw zbóż, które przy stosunkowo niskich nakładach materialno-pieniężnych dają zadowalający plon pozwalający na rozwijanie stosunkowo opłacalnych kierunków produkcji zwierzęcej jakimi były tucz trzody chlewnej oraz chów drobiu.

Wysokie ceny środków do produkcji rolnej, niska opłacalność produkcji oraz pojawiające się od czasu do czasu trudności z jej zbytym za jakąkolwiek cenę spowodowały w większości gospodarstw rolnych ograniczenie nakładów nie tylko na bieżącą produkcję rolną ale również przerwanie lub zaniechanie procesów inwestycyjnych (tabela 2). Dotyczy to budownictwa na wsi w ogóle, a w tym także liczby oddawanych do eksploatacji budynków inwentarskich i ogólnogospodarczych.

Na podkreślenie zasługuje jednak wciąż utrzymująca się tendencja do powiększania liczby ciągników. Na skutek upadku gospodarczego większości SKR powstała na wsi ogromna luka w zakresie świadczenia usług rolniczych wielu drobnym gospodarstwom rolnym. W tej sytuacji wielu rolników ostrołęckich odnalazło szansę podniesienia swoich dochodów m.in. poprzez świadczenie różnorodnych usług ciągnikowych nie tylko najbliższym sąsiadom ale także innym rolnikom z odleglejszych wsi. Obserwuje się coraz częściej wśród wielu rolników pozytywne symptomy walki konkurencyjnej o potencjalnego klienta. Przejawia się to m.in. w obniżaniu cen usług, wzroście

terminowości i jakości usług, wykonywaniu usług na telefon, ogłaszaniu ofert usług w lokalnej prasie lub na publicznych tablicach ogłoszeń.

Coraz powszechniej rolnicy angażują się w wykonywanie prac zwyczajowo zastrzeżonych w minionym okresie dla jednostek gospodarki uspołecznionej (GS, SKR). Dotyczy to m.in. wykonywania różnego rodzaju usług na rzecz Rejonów Dróg Publicznych, Urzędów Gmin, szkół i innych podmiotów gospodarczych na terenie gminy.

Tabela 2

Zmiany w zakresie wyposażenia w majątek i zużycia środków produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Lp.	Wyszczególnienie	L a t a			
		1980	1985	1990	1992
1.	Ogółem budynki oddane do użytku-szt.	2123	2096	2172	398
2.	w tym: budynki inwentarskie	533	420	271	223
3.	Stodoły i suszarnie	255	266	150	53
4.	Liczba ciągników w szt.	6050	13480	19681	20500
5.	Użytki rolne na 1 ciągnik w ha	48	27	19	19
6.	Zużycie kWh na 1 ha użytków rolnych	*	366	350	306
7.	Zużycie nawozów mineralnych w kg NPK na ha UR	119	101	99	43
8.	Zużycie wapna w kg CaO na ha UR				
9.	Sprzedż nawozów mineral. w tys. ton czystego składnika	48	40	51	11
	w tym: N	17	16	23	6
	P ₂ O ₅	11	10	13	2
	K ₂ O	19	14	16	2
	CaO	36	17	41	1
10.	Sprzedż pasz treściwych w tys. ton	65	43	37	11

Źródło: jak w tabeli 1

Wraz z rozwojem różnych form działalności pozarolniczych przynoszących doraźnie znaczące dochody finansowe wielu gospodarstwom, następuje jednak równocześnie gwałtowne obniżanie intensywności produkcji rolnej wyrażające się m.in. w spadku sprzedaży nawozów mineralnych oraz pasz treściwych.

Powyższą tendencję można ocenić pozytywnie o ile spadek sprzedaży środków do produkcji rolnej jest wyrazem porządkowania gospodarki nawozowej (likwidacja nadmiernych zapasów, preferowanie nawożenia organicznego zamiast mineralnego, wprowadzanie ekologicznych metod produkcji) lub obniżenia kosztów żywienia zwierząt poprzez substytucję przemysłowych pasz treściwych paszami wytwarzanymi we własnym zakresie z wykorzystaniem kupowanych koncentratów mineralno-białkowych oraz własnych zbóż. W większości badanych gospodarstw tak jest w istocie o czym świadczy wciąż zadowolający (mimo spadku wydatków na zakup nawozów mineralnych) poziom plonów zbóż i buraków cukrowych oraz relatywnie niewielki spadek produktywności zwierząt.

Są jednak i takie gospodarstwa, w których spadek wydatków na zakup nawozów mineralnych i pasz treściwych nie jest wynikiem racjonalizacji produkcji, lecz efektem ich degradacji ekonomicznej. Oznacza to, iż dochody uzyskiwane z produkcji są tak niskie, że wystarczą zaledwie na pokrycie bieżących wydatków domowych rolnika i jego rodziny. W tej sytuacji wydatki gospodarcze są ograniczone do niezbędnego minimum, tj. utrzymania w sprawności eksploatacyjnej sprzętu technicznego, pokrycia obowiązkowych opłat związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa itp. Utrzymywanie się takiego stanu przez dłuższy okres może doprowadzić do degradacji gleb, a tym samym do trwałego spadku ich produktywności oraz wyrodzenia się stada podstawowego zwierząt, co może być bardzo trudne do naprawienia i może przyspieszyć proces upadku ekonomicznego gospodarstw.

Produkcyjność gospodarstw nie zawsze jest bezpośrednio skorelowana z wielkością skupu produktów rolnych. Wielkość skupu zależy nie tylko od podaży danych produktów na rynku, ale także stanu infrastruktury technicznej organizacji zajmujących się skupem, ich sytuacji ekonomicznej oraz stopnia zmonopolizowania, powiązań finansowo-organizacyjnych z bezpośrednimi odbiorcami produktów rolnych w kraju i za granicą, a także dostępności kredytów.

Wielu producentów rolnych wstrzymuje się czasowo ze sprzedażą swoich produktów, licząc na uzyskanie korzystniejszej ceny w okresie późniejszym. Sprzyjają takim zachowaniom pogłoski o możliwości wprowadzenia barier celnych na importowane produkty rolne lub prognozy zapowiadające istotne zmniejszenie produkcji rolnej w najbliższym roku.

Generalnie jednak znakomita większość produktów rolnych ze względu na stosunkowo krótki okres ich trwałości nie może być przechowywana w stanie nieprzetworzonym dłużej niż kilka miesięcy. Stąd skup produktów w dłuższej perspektywie czasowej odzwierciedla rzeczywiste tendencje produkcyjne w rolnictwie. Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, iż od 1990 roku nastąpił najgłębszy regres w zakresie skupu ziemniaka, żywca rzeźnego i jaj. Złożyło się na to wiele przyczyn, wśród których za najważniejsze uznać należy: szerokie otwarcie granic na import artykułów rolno-spożywczych, załamanie systemu organizacji skupu i przetwórstwa m.in. na skutek zanikania dotychczasowych uspołeczniczonych instytucji i niewykształcenia się na ich miejsce nowych, prywatnych podmiotów gospodarczych.

Tabela 3

Skup ważniejszych produktów rolnych
w woj. ostrołęckim w tys. ton

Lp.	Wyszczególnienie	L a t a					
		1980	1985	1990	1991	1992	1993
1.	Zboża podstawowe	17,0	35,7	19,5	25,2	16,6	12,8
2.	Ziemniaki	66,9	92,0	112,3	34,8	21,8	6,2
3.	Warzywa	5,7	5,0	3,1	2,2	2,0	*
4.	Owoce	3,2	5,7	1,7	1,0	2,7	*
5.	Żywiec rzeźny	53,2	49,2	42,0	21,2	16,9	8,5
6.	Bydło + cielęta	13,2	18,4	15,2	9,1	5,4	*
7.	Trzoda chlewna	36,9	27,3	24,8	19,4	15,7	9,0
8.	Drób rzeźny	1,4	0,4	1,0	1,4	1,1	*
9.	Mleko w mln litrów	240,7	291,2	326,3	308,3	302,4	129,9
10.	Jaja mln sztuk	32,0	20,9	11,1	2,3	1,7	*

Źródło: jak w tabeli 1

Pewnym wyjątkiem od tej reguły był względnie ustabilizowany, choć na obniżonym poziomie w stosunku do dekady lat osiem-

dziesiątych, skup owoców i warzyw. Wydaje się, że głównym stabilizatorem w tej dziedzinie był dynamiczny rozwój giełd owocowo-warzywnych na terenie całego kraju. Zapewniły one stosunkowo sprawny i efektywny przepływ tych produktów od producenta do hurtownika i konsumenta.

Trzecią grupę produktów wyróżniającą się utrzymaniem wciąż wysokiego, a nawet większego niż w latach osiemdziesiątych poziomu skupu stanowił drób rzeźny i mleko. Są to produkty, które ze względu na swoją specyfikę charakteryzują się bardzo małą elastycznością na zmieniające się zewnętrzne warunki gospodarowania. Decydują o tym wysokie koszty amortyzacji brojlerni oraz silnego, tradycyjnego powiązania skali chowu bydła mlecznego z obszarem trwałych użytków zielonych w gospodarstwie.

3. Podsumowanie

Proces przebudowy ustroju gospodarczego w kraju wymusza określone zmiany także w organizacji i funkcjonowaniu indywidualnych gospodarstw rolnych w woj. ostrołęckim.

Generalnie transformacja gospodarstw przebiega we właściwym kierunku. Przejawem takich tendencji jest wzrost aktywności rolników w zakresie dostosowywania swoich warsztatów pracy do zmieniających się zewnętrznych warunków gospodarowania. Wyraża się to m.in. w ograniczaniu skali produkcji tych produktów, na które brak jest dostatecznego popytu na rynku lub oferowane ceny skupu nie zapewniają zadowalającego dochodu. Wielu rolników w trosce o pełniejsze wykorzystanie swego potencjału wytwórczego podejmuje się wykonywania różnego rodzaju usług na rzecz miejscowej ludności lub innych podmiotów gospodarczych.

Świadczą o tym m.in. coraz częściej pojawiające się przy ruchliwych trasach komunikacyjnych napisy reklamujące hurtownie, sklepy, noclegownie oraz bary czynne całą dobę. Zlokalizowane są one często w zaadaptowanych do tego celu pomieszczeniach gospodarczo-mieszkalnych rolników indywidualnych. Oprócz tych niewątpliwie pozytywnych zmian w rolnictwie ostrołęckim pojawiają się także zjawiska negatywne. Należy do nich przede wszystkim spadek produktywności i dochodowości wielu gospodarstw. Rezultatem tych zmian jest ograniczenie wydatków na inwestycje i remonty, a tym samym zawężania znaczenia produkcji rolniczej na rzecz działalności pozarolniczej.